

Vänster och höger – eller nya mentala filter

| av Fredrik Erixon

Vänster/höger-skalans inflytande har varit stort.
Den har varit ett ”mentalt filter” som sorterat politik och världsbilder.
Men hur är det idag?

FÅ BEGREPP HAR påverkat människors sätt att tänka politiskt som vänster och höger. På ett sätt är det förvånande. Dikotomin skapades försommaren 1789 under den franska revolutionen. En journalist som närvarade vid formeringen av Nationalförsamlingen såg hur de olika stånden placerade sig i S:t Ludvigskyrkan i Versailles och från hans plats såg det ut som att de kungatrogna satt till höger och de radikala till vänster.

Det var alltså en ren slump.

Konfliktlinjen var förvisso ett uttryck för det moderna, en produkt av upplysningen, men den hade ändå en begränsad levnadstid. Visst var frågan om monarkins ställning länge väldigt känslig, men sedan demokratins – och, för Sveriges del, parlamentarismens införande – kan man inte tala om den som en markering av två politiska program. Den mest epokgörande konflikten, framträdande trots Saltsjöbadsanda och skördetidsmentalitet, har stått mellan arbete och kapital.

DIKOTOMIN HAR INTE VARIT oomstridd. För politiska kommentatorer har det blivit något av en egen genre att skriva dödsrunor över vänster/höger-skalen. Det har sagts att den är alltför förenklad, att den utgår från två idealtyper som inte existerar i teorin och heller inte är förkroppsligad av politiska partiers program. Att den därför varken har ett klassifikatoriskt eller heuristiskt värde.

Det har invänts att den är alltför diffus – ingen vet riktigt klart vad de två ändpositionerna representerar. Under efterkrigstiden har det ofta satts likhetstecken mellan vänster och jämlikhet, och mellan frihet och höger. I ett sådant perspektiv är det uppenbart att skalan har sina begränsningar – både som historisk analysme-

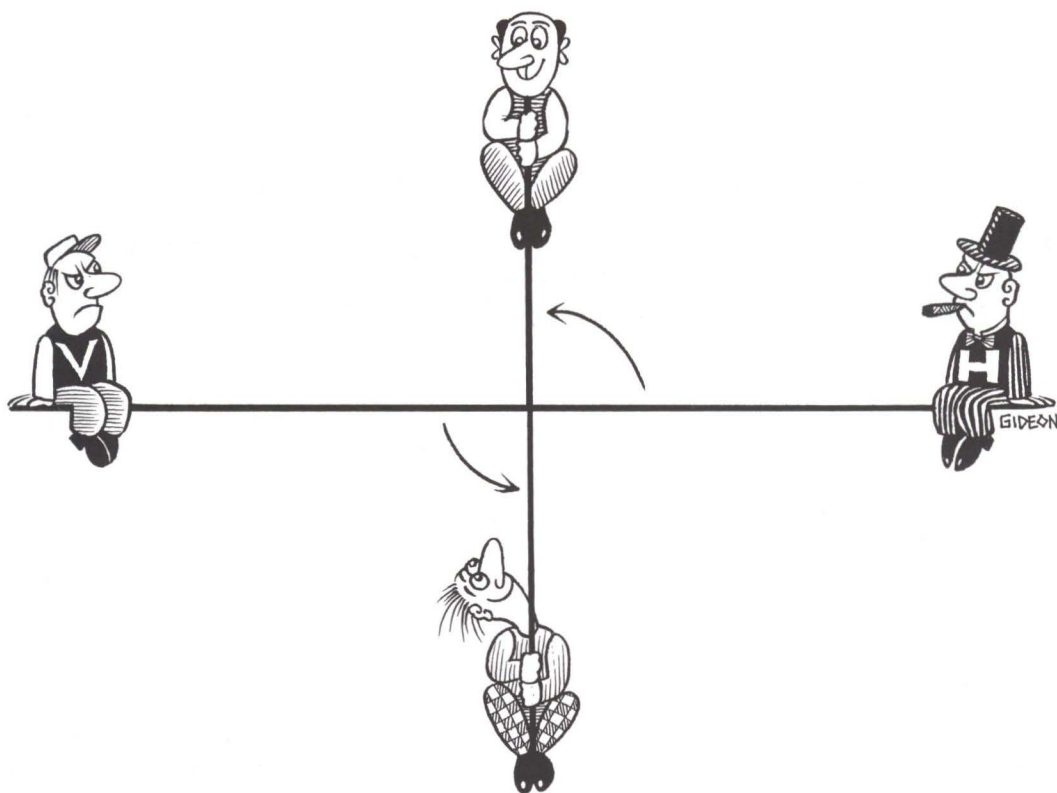
tod och som verktyg för att gruppera olika tankesätt idag. Var skall exempelvis nationalsocialismen placeras i en sådan skala?

Det har också hävdats att det finns politiska idéer och program som skär rakt igenom dikotomin, eller som faller helt utanför dess ramar. Den gröna rörelsen har använts som ett exempel från den direkta politiken, nationalismen från den principiella nivån.

Den kanske mest inflytelserika invändningen kom under sextioalet från Herbert Tingsten och de amerikanska sociologerna Daniel Bell och Seymour Martin Lipset. De menade att alla de stora debatterna för de västerländska demokratierna nu var över. Konflikterna mellan vänster och höger var upplösta. Sedan krigsslutet 1945 hade alla mest tyckt lika. Både den konservativa högern och den reformistiska vänstern slog vakt om demokratin. Industrialiseringens problem hade lösts. Högern hade förlikat sig med tanken på en välfärdsstat och vänstern accepterade en kapitalistisk marknadsekonomi och erkände att en utökning av statens makt inte var lösningen på alla politiska problem. Det som återstod var konflikter om rena teknikaliteter.

Nu blev det inte som dessa samhällsvetare trodde. Samhällskonflikterna skärptes under senare delen av sextioalet och under sjuttioalet. Den kompromiss som hade funnits mellan fack och näringsliv bröts och arbetarna ställdes återigen mot kapitalet. Konflikten mellan vänster och höger upplevdes vara levande igen.

INGEN AV DE ANDRA invändningarna har heller lyckats ipunktera dikotomin. Valforskning visar att många människor än idag tänker i termer av vänster och höger. Det betyder nu inte att invändningarna saknat grund eller att vänster/höger-skalen har varit oantastlig – tvär-

tom, många frågor kan resas inför detta sätt att kategorisera politik och ideologi. Men just det faktum att många ansett skalans vara en tillräckligt god gruppering har gett den ett värde.

Samma bedömning kan göras även i dag. Trots att vi återigen har upplevt en tid då många ifrågasatt vänster/höger-skalan, påverkar den fortfarande väljarna. Det ger den en ideologisk relevans än idag. Men vänster/höger-skalans betydelse har ändå minskat. Det är färre som upplever att den fungerar som en metod för att strukturera sitt politiska tänkande. Det är inte särskilt förvånande. Uppenbart är att vänster- och högerpartier i västländer står närmare varandra nu än vad de gjort tidigare under 1900-talet. De idealtyper som begreppen vänster och höger trots allt utgör idag mindre vägledning i politiken. Därutöver skall det kalla krigets betydelse för dikotomin inte underskattas. Det bipolära rum den skapade i världspolitiken fick även avtryck i demokratiska länder. Dels genom att konflikten fanns i miniatyr även i dessa länder, dels genom att det skärpte det allmänna bipolära tänkandet.

Men den viktigaste invändningen kommer av att det politiska tänkandet, politikens epistemologi, är under förändring. Drivkrafterna är flera. På ett allmänt plan kan man tala om att människor sätt att forma värderingar och attityder är annorlunda. Inte bara att det post-industriella samhället är uppbyggt av en annan och rikare flora av värderingar och attityder, utan också att sättet att formera dessa skiljer sig från det industriella samhället. Från den lite mer gripbara ekonomin kan man

se att gamla konfliktlinjer får allt mindre betydelse när tidigare konfliktskapande fenomen som anställningsform och arbetslivshierarkier ändras. Förändringarna har förvisso inte resulterat i ett idylliskt och oproblematiskt samhälle, men utan tvivel står vi inför en ny *Weltanschauung*. Frågan är nu *hur* detta påverkar människans sätt att tänka politiskt?

EN VIKTIG MEN SÄLLAN omtalad anledning till att vänster och höger blivit centrala begrepp i politiken är att begreppsparet, dikotomin, har fungerat som ett "mentalt filter"; de har varit en metafor som hjälpt människor att sortera signaler och uttolka mönster.

Andra har tidigare berört ämnet – det tangerar ju klassiska frågeställningar om vad som är verkligt och hur människan uppfattar sin vardag.

Kunskapsociologer, inte sällan inspirerade av Marx och Nietzsche, har talat om hur människans medvetande bestäms av hennes samhälleliga vara, och i en programförklaring från Peter L. Berger och Thomas Luckmann, båda framträdande sociologer, hävdas att kunskapens sociologi grundas av den "sociala konstruktionen av verkligheten". Albert Salomon har i en intressant studie av upplysningen, *In praise of enlightenment* (Meridian Books, 1963), beskrivit hur det moderna tänkandet, trots sitt namn influerad av antika filosofer, introducerar ett verklighetstolkande som inte bygger på en gudstro. Benedict Anderson har i sin bok *Den föreställda gemenskapen* (Daidalos, 1992) framhävt olika nationalismers drag att skapa symboler för få ett mönster i till-

”Konflikten upplevdes därför stå mellan olika kulturer. Uppförandekoder som klädnorm och umgängesform skilde vänster från höger och vice versa. I nazismens och kommunismens rörelse var normerna som mest formaliserade, men homogeniteten fanns även i de demokratiska västländerna.”

varon. Max Weber, en av sociologins riktigt stora, utgick från idealtyper, medvetet konstruerade föreställningar, för att kategorisera verkligheten.

Allt detta visar vilken betydelse som de mentala filterna har för vår förståelseförmåga.

Vänster/höger-skalan har karaktären av ett sådant filter. Det är dessutom ett väldigt lättbegripligt rum i meningen att den bygger på en bipolaritet som människor känner igen från andra kategoriseringar – gott-ont, liv-död, vänster hand-höger hand etc.

Under dikotomins storhetstid uppfattades den vara en symbol för två olika världsbilder som båda konstruerade verkligheter anpassade till dem själva. Världsbilderna sades förvisso inte vara heltäckande, men både arbete och kapital – vänster och höger – lyckades knyta till sig människors sannolikt klaraste uttryck för hur de betraktar världen: deras *identiteter*.

Konflikten upplevdes därför stå mellan olika kulturer. Uppförandekoder som klädnorm och umgängesform skilde vänster från höger och vice versa. I nazismens och kommunismens rörelse var normerna som mest formaliserade, men homogeniteten fanns även i de demokratiska västländerna.

Idag representerar vänster och höger inte längre två separata världsbilder som kan fånga människors identiteter. Konfliktlinjen har under 1900-talet egentligen alltid haft ett instrumentellt drag över sig, och svårt att omfatta frågor som inte kan behandlas med rationalismens stränga logik, men uppenbart är att vänster och höger inte lika tydligt som förr är ett konceptuellt rum som rymmer sådana frågor. Två utvecklingslinjer bär framför allt skulden: Dels renässansen för värden som medfört ett heterogent ”andligt” klimat. Varken kyrkan eller partiet kan längre ge påbud. Människors världsbilder formas och inspireras av betydligt fler källor idag. Dels har arbetslivet och industrialismens hierarkier ändrats i sådan grad att människors positioner i yrkeslivet, som med tiden tenderar att bli temporära, inte leder till ett särskilt ställningstagande i politiken. Yrkesgrupper fostrar överhuvudtaget inte längre till samma interna lojalitet.

Signifikativt för detta är att det är unga generationer som är minst benägna att följa vänster/höger-skalan när de tar ställning politiskt.

SAMHÄLLSVETENSKAPERNAS arbetsmaterial ligger i vad människor tror på. Det har varit en grundregel för forskare med en faiblesse för den metodologiska subjektivismen, inte minst den österrikiske nationalekonomen Friedrich Hayek. För att kunna förstå den minskade betydelsen för vänster/höger-skalan, och hitta andra konfliktdimensioner som skulle kunna komplettera den, är det sannolikt på den abstrakta nivån en grundlig undersökning måste börja.

Det finns här några intressanta trender att ta fasta på. En första är att dimensionen heligt-profant fått en renässans. Inte i betydelsen att det sker en ny förkristning, korstågens tid är förbi, men däremot genom att allt fler närmar sig anti-rationella tankesätt där olika fenomen hålls heliga. Några exempel:

– New Age-rörelsen växer långt utöver Kristina Perssons länsstyrelse i Jämtland.

– Människor som med olika mått kan anses vara rationella har mist tilltron till den vetenskapliga medicinen och börjat respektera homeopatin.

– Den kristdemokratiska ideologin lockar större väljargrupper.

– I det allt mer utbredda miljötankandet finns en naturreligiös dimension. Många känner sig uppleva något heligt i naturen.

Det är ett djupt splittrat intryck dessa exempel på en ny ”helighet” ger. Det räcker heller inte med att de alla delar draget av anti-rationalitet och att ha uppvärderat något till ”heligt” för att de till vänster/höger-skalan skall kunna utgöra ett komplementärt mentalt filter. Allt för få människors identiteter är kopplad till detta.

IDEN PÅ SVENSKA nyligen utkomna bästsäljaren av Virginia Postrel, *Framtiden och dess fiender* (Timbro, 1999), görs en intressant åtskillnad mellan dynamister och stasister. Dynamister är optimister som tror på framtiden och utveckling. De ryggar inte tillbaka för teknisk

”Jihad och McWorld representerar två starka idealtyper i vår tid. Jihad är det tribalistiska, gemenskapsbetonade idealet; det som drar åt det lokala istället för det globala. Tänkandet utgår ifrån blodsband och sätter kulturer mot kulturer. McWorld är mer frifräsarnas melodi.”

utveckling och konsumtionssamhället. De praktiserar ofta i sina dagliga liv globaliseringen. Mentaliteten i dynamisternas tänkande växlar: Strikt rationella motiv blandas med en tro på avslappnad lekfullhet. Modet och förmågan att experimentera är ett framträdande drag.

Stasister är i princip tvärtom, ungefär som kärringen mot strömmen. De är pessimister och uppvärderar det statiska. De misstror den tekniska utvecklingen, gnäller över att den utarmar kulturen, och tror inte att världen blir bättre i framtiden. De är också genuint skeptiska till globaliseringen.

Konliktdimensionen dynamister-stasister skär rakt igenom politik och partier. Postrel berättar om hur den konservativa Pat Buchanan står på samma sida som vänsterliberalen Jeremy Rifkin i centrala politiska frågor om kultur och livsstil, och vi kan i Sverige även se samma fenomen.

Postrels verklighetsbeskrivning och kategorisering har klara likheter med den amerikanske statsvetaren Benjamin Barbers tankar. I mitten av nittioalet kom han ut med boken *Jihad vs. McWorld* (Ballantine Books, 1995). Jihad och McWorld representerar, menar Barber, två starka idealtyper i vår tid. Jihad är det tribalistiska, gemenskapsbetonade idealet; det som drar åt det lokala istället för det globala. Tänkandet utgår ifrån blodsband och sätter kulturer mot kulturer. McWorld är mer frifräsarnas melodi. Samhället sammanfaller inte med nationsgränserna, utan de tror på integration och ett slags världslig uniformitet. Dess drivkrafter är populärkultur och multinationella företag som McDonalds och Macintosh.

Enligt Barber utgör Jihad och McWorld två klara världsbilder som idag existerar bredvid varandra. Men han gör också den intressanta iakttagelsen att väldigt få är renodlat det ena eller det andra, utan tenderar att praktisera båda idealen. Exempel som talar för detta är att den ryska ortodoxa kyrkan har gått samman med affärsmän från Kalifornien för att sälja vatten. Produktnamnet är Saint Springs Water Company. I tv-sändningar från Balkankonflikterna kunde man en gång få höra en serbisk nationalist stolt berätta om sina gymnastiskor av märket Adidas och sin Sony Walkman i vilken han spelade Madonna.

POSTRELS OCH BARBERS kategoriseringar sammanfaller väl med varandra. De är båda konstruerade idealtyper för en post-industriell värld. De är naturligtvis inte identiska, men de bygger båda på olika ställningstaganden till viktiga fenomen: utveckling, framstegstro, förnuft, frihet, risk, värden, teknik, vetenskap, rationalitet, miljö, gemenskap, kultur, globalisering, marknadsekonomi etc.

På den ena sidan står dynamister och McWorld. De är optimister som tror på utveckling och en öppen värld. De är inte bundna av nationsgränser utan upplever mötet mellan olika kulturer som spännande och givande. Globalisering och en utbredd marknadsekonomi är givna åsikter. Förnuftet och rationaliteten är inslag i deras identiteter. Heterogenitet och frihet är nyckelord.

På den andra sidan huserar stasister och Jihad. De är skeptiska till framtiden och ser ingen revolutionerande framtid för tekniken och vetenskapen. De misstror den dessutom och ser en stor fara i genetik. De är överhuvudtaget avogt inställda till risker. Känslan är mer framträdande än förnuftet.

I förvånansvärt hög grad sammanfaller den andra positionen med den anti-rationella världsbilden.

Sammantaget utgör positionerna två viktiga idealtyper i vår tid. Ett lämpligare ordval på konfliktlinjen är dock utveckling-bevarande. De är precis som begreppen vänster och höger generaliserade, men de erbjuder två världsbilder som idag har mycket att göra med människors identiteter.

Det finns naturligtvis en rad problem även med konfliktlinjen utveckling-bevarande. Den är varken en ersättning till vänster och höger, eller en dikotomi som kan fånga upp alla trender i samhället. Det kravet vore orimligt att ställa på en skala som har till uppgift att strukturera verklighet och tänkande.

Däremot omfattar den tillräckligt många avgörande frågor i vår tid. Småningom kanske den också kan bli ett nytt mentalt filter.

Fredrik Erixon (fredrik.erixon@svensktidskrift.se) är redaktör för Svensk Tidskrift.